
«Destino. Política de unidad». (1939-1946). Tres aspectes de l'inici d'una transformació obligada

per Pilar Cabellos i Mínguez i Eulàlia Pérez i Vallverdú

La situació cultural oficial a Catalunya durant el primer període franquista, 1939-46, té com a tret més significatiu, però no únic, la migradesa. Des de la perspectiva catalana, el fet més important és la constatació de la manca d'una política de substitució cultural del règim franquista, que s'accontentà de suprimir, d'una manera rotunda i contundent, tota manifestació pública de la cultura catalana i, especialment, d'aquella part que manifestava més clarament la diferenciació: la literatura. Ara bé, cal entendre aquest fet en la seva veritable dimensió: no es proscriu l'activitat literària com a tal, sinó l'idioma que li era propi, el qual, lúcidament, era considerat la marca d'identitat més clara de la nació que intentaven d'anihilar. En aquest sentit, i deixant de banda la iniciativa de «Destino», la literatura generada per la nova situació a Catalunya o des d'aquesta situació fou sempre subsidiària de la que es realitzava a Espanya, sense un arrelament ni una transcendència significatius, ja que mai no trobà el context social necessari que li atorgués sentit.

La literatura propiciada pel règim es caracteritzava, fonamentalment, per la manca de qualitat, tendent a reforçar la desculturització i la massificació de la societat. En mans del franquisme la literatura de gènere perdé tota dignitat i, alhora, anà cedint progressivament terreny fins a ser substituïda, gradualment, per serials radiofònics de característiques similars.

Paral·lelament, «l'alta cultura», «la cultura de veritat», fou simplement tolerada pel règim i es desenvolupà, de la mà dels sectors falangistes, a través dels camins «inefables» de la poesia, tot esperant, inútilment, la «nova» literatura, la literatura que Espanya mereixia.

Tanmateix, amb la supressió de l'idioma en l'àmbit públic i la impossibilitat, per tant, de publicar en català, el franquisme posava fi també a la dimensió comercial que la literatura catalana havia adquirit durant els anys trenta.

És evident l'efecte negatiu d'aquesta obligada desaparició per a la totalitat de la literatura catalana, però, amb tot, la poesia se'n sortí força acceptablement, ja que, fins i tot en la clandestinitat, va poder vehicular-se a través de tertúlies privades i revistes, l'única manifestació, durant la major part del període, a què veié limitada l'activitat cultural catalana.

Els gèneres que en van sortir més greument perjudicats foren, sens dubte, la novella i el teatre. Ambdós necessiten, inexcusablement, un marc més ampli i un públic per al desenvolupament normal. Pel que fa al teatre, ultra la «rapidesa» amb què s'autoritza i les limitacions imposades, la «competència» no assolí una equiparable qualitat i, a més, durant la pre-guerra havia anat perdent el protagonisme cultural de què havia gaudit anteriorment.

Amb la desaparició de la novella en català, en canvi, es va perdre la possibilitat de consolidació d'una normalitat literària i, per extensió, cultural, ja impossible de recuperar. Sense novella, gènere de consum per excel·lència a partir del segle xx, difícilment una literatura, qualsevol, pot esdevenir majoritària.

La manca de preocupació del règim per subvenir a les necessitats d'un públic català amb uns hàbits de consum ben definits mostra la seva despreocupació total per la cultura, ja que, en darrer terme, el franquisme no va ser altra cosa sinó uns mecanismes de repressió de la classe obrera i un marc d'institucions on deixar actuar, impunement, la classe dominant. Des d'aquesta perspectiva, mai no necessita una infraestructura ideològica justificadora, ni tan sols va generar una cultura pròpia i identificable, si exceptuem els subproductes venjatius o auto-justificatius d'un marcat caràcter individual dels anys immediatament posteriors a la *victoria*. De fet, doncs, res en la nova situació no obligava els catalans franquistes a iniciar la dinàmica d'espanyolització d'una part de la tradició cultural, i en particular literària, pròpia. És des de la seva inserció en la tradició catalana que comprenen la necessitat d'omplir aquest buit en la literatura de consum dels estrats mitjans, i des d'aquesta que inicien la seva política cultural apropiant-se un públic ja consolidat i uns hàbits ja creats sobre els quals reconstruir una infraestructura cultural operativa ideològicament i rendible mercantilment. Tanmateix, aquesta iniciativa és un engany: en comptes de fer literatura espanyola, el que intenten de fer —i ho aconsegueixen— és acabar d'introduir l'espanyol en la literatura de consum a Catalunya, consolidant, amb l'ajuda incondicional dels quaranta anys del règim, l'espanyolització idiomàtica del consum literari popular. Per això, la batalla del públic dels estrats mitjans és encara un dels grans reptes de la literatura de consum en català, que intenta, per sempre més en clar desavantatge amb la literatura en espanyol, recuperar el camp que li pertoca.

Aquest procés té dos eixos fonamentals: d'una banda, la revista «Destino. Política de Unidad», la qual, tot cercant la seva justificació respecte a la pròpia societat i a l'Espanya vencedora, inicia la inserció d'una part de la literatura catalana en una pretesa tradició comuna i espanyola; i, a la vegada, esdevé capdavantera en l'intent d'aconseguir una «normalització» cultural a Catalunya, lluny de la provincialització, consolidant així la substitució lingüística que el règim pretenia. Parallelament, la reconstrucció en el món editorial que porta a terme Janés i Olivé aconsegueix d'establir unes relacions acceptables entre el conjunt, amb una política de traduccions que supleixi la manca de producció autòctona i, al mateix temps, que apporti models novellístics operatius i consumibles. Quan, el 1944, el premi Nadal s'afegeixi a aquest conjunt, la literatura en espanyol a Catalunya adquirirà una importància significativa: haurà generat una situació «de fet» molt difícil de trencar. Tanmateix, és clar que en el període estudiat Catalunya no produí mai cultura «espanyola» ni, evidentment, literatura «espanyola». Aquesta

no va ser un fet fins als anys cinquanta, quan, amb l'aparició de noves generacions d'intellectuals nascudes arreu de Catalunya, sorgeix la primera aportació sense cap connotació geogràfica, cultural o de qualsevol mena a la cultura espanyola. La incrustació en la tradició espanyola de l'obra d'un Gil de Biedma, per exemple, és un dels fenòmens literaris i culturals més interessants que el franquisme ha generat a Catalunya, però, tanmateix, és posterior. Abans, però, el que trobem són novel·listes que, com Agustí, fan la seva obra al marge de la tradició espanyola, però que, atenent el vehicle lingüístic que utilitzen, l'espanyol, intenten d'inserir-s'hi. Ara bé, només cal llegir les crítiques que provoquen les seves obres per adonar-se que, sense la novella catalana anterior, que li dona una temàtica i una tècnica, i sense el sentit últim (la *reespanyolización*) que hi afegeix l'autor, la totalitat de la seva obra seria incompreensible.

Així doncs, durant la immediata postguerra a Catalunya no desaparegué mai «la» literatura catalana. Al contrari, la tradició literària creada va continuar malgrat expressar-se en un altre idioma. L'ús de l'espanyol per part dels escriptors catalans els anys quaranta és més el producte de la «traducció» del vehicle expressiu que no pas l'adopció d'una «llengua literària». Convé, doncs, en aquesta situació, no confondre'l amb la tradició literària real. Fer-ho és el que ha motivat un error d'interpretació històrica imponent.

Aquesta situació, però, es va anar modificant amb el temps. I no, com caldria creure, a conseqüència de l'actuació del franquisme. Pel que fa a Catalunya, el règim sempre actuà d'una manera visceral, mancat d'una política ordenada i sistemàtica, producte també de l'heterogeneïtat ideològica expressada des de bon començament pel mateix Franco. El sentiment anticatalà del *Movimiento* serví d'aglutinador entre els diversos grups que el formaren, i, un cop conquerit el Principat, la reacció del règim a causa de la voluntat de «castigar-lo» fou la supressió de qualsevol element pertorbador de la volguda uniformitat inherent al concepte d'*unidad* que propugnaven. Així, en l'aspecte econòmic, el franquisme intentà de desmantellar la indústria catalana en benefici d'Espanya, entenenent que la seva pobresa econòmica era producte d'aquella. La ineficàcia i la improductivitat econòmica d'un procés com aquest no podia satisfer l'oligarquia financera espanyola, que, postposant les actituds venjatives, vehiculà els seus interessos de classe a través de la penetració progressiva en la infraestructura econòmica catalana. Amb aquesta iniciativa, que va acabar amb la desaparició de la banca pròpia en benefici de l'espanyola i amb la pèrdua d'influència i representació en el panorama econòmic català modificat pel procés de concentració capitalista que caracteritzà el desenvolupament econòmic del franquisme, s'aconseguien veritablement i efectivament les aspiracions del nou règim: en l'àmbit econòmic, la descapitalització de Catalunya i la pèrdua subsegüent de pes específic de la seva burgesia, que va acabar fusionant-se amb l'oligarquia espanyola i, doncs, desnacionalitzant-se, renunciant, una vegada més, i ara d'una manera definitiva i irrevocable, a esdevenir una classe nacional catalana.

És en aquest context on «Destino. Política de Unidad», nascuda com a portaveu oficial de Falange a Catalunya i convertida progressivament en representant dels sectors «liberals» de la burgesia catalana, adquireix un paper cabdal en la història política i cultural del nostre país.

El dia 24 de juny de 1939 surt a Barcelona el número 101 de la revista «Destino. Política de Unidad», segona època de la publicació que amb el mateix títol havien dut a terme uns catalans del bàndol franquista a Burgos. Destinada a un públic en bona part perdedor, l'objectiu primordial va ser explicar la transcendència de la *victoria*, vista com el restabliment de la normalitat de la societat espanyola, que, amb l'eliminació del parèntesi «liberal», recupera les essències més pures i definidores: l'espiritualitat catòlica i missionera i la unitat geogràfica, espiritual i cultural; en darrer terme, l'espanyolitat.

Ara bé, el «conflicte» espanyol va adquirir, abans d'acabar la guerra, una transcendència europea, ja que es va produir una identificació entre l'Espanya vencedora i les potències de l'Eix¹ que es va mantenir fins a l'inici de 1943, quan la reacció aliada va forçar una desvinculació explícita. A partir d'aleshores, i progressivament, la germanofília va anar obrint pas a una aliadofília més o menys militant. En darrer terme, si al començament la guerra oposava dues maneres de viure (la de tradició demòcrata-liberal i «el nou ordre»), ara l'enfrontament continua, però «el nou ordre» alemany ha estat substituït per «l'amenaça soviètica». Paral·lelament, també canvia la significació d'ambdues guerres: la Guerra Mundial és considerada, bàsicament, econòmica; contraposada a aquesta, la guerra espanyola havia estat una guerra ideològica que el 1943 podia tenir encara una certa relació amb el conflicte mundial pel que aquest tenia de *cruzada* contra el comunisme.

És aquest anticomunisme l'únic element que pot permetre l'autojustificació del règim dins els marges polítics que comporta la victòria aliada (Carta de l'Atlàntic). Fins que resta clara la no-intervenció exterior en la situació espanyola sorgida de la guerra, apareixen una sèrie d'articles que remarquen la qualitat de transitorietat del règim, tot qualificant-lo com «*el periodo de preparación biológica de la sociedad española para las formas más sólidas de su gobernación*»,²

* Un dels molts problemes que planteja aquesta època fa referència a la catalanització o no dels noms que apareixen, gairebé sempre, espanyolitzats lingüísticament. En aquest treball hem mantingut els noms sense catalanitzar, tot mantenint-nos fidels a la forma adoptada en aquesta revista pels mateixos personatges durant aquest període, sense cap distinció. Som conscients que pot sobtar la forma espanyolitzada de certs personatges integrats dins la cultura i la literatura catalanes, amb una entitat important; però, en el període estudiat, s'ha de tenir ben clar que tots ells hi havien renunciat, i alguns fins i tot n'havien renegat, bé per conviccions ideològiques, bé per conveniències polítiques. Hem de tenir sempre present que estem parlant de la dècada dels quaranta i, més concretament, de la primera meitat. Les posteriors evolucions, significatives i importants per a la cultura catalana en general, són, precisament, això: *posteriors*. Creiem que seria un anacronisme i una falta de rigor històric prescindir d'aquest fet. Prenent el cas més emblemàtic i conflictiu, que no és, tanmateix, l'únic, de José/Josep Pla, considerem tan absurd citar l'autor de la *Historia de la Segunda República* per Josep Pla com atribuir a José Pla *El carrer estret*. D'altra banda, si ningú no s'esfereix de sentir anomenar «Carmen» Laforet com a autora de *Nada* o «Ignacio» Agustí com a responsable d'*Un siglo de Cataluña*, res no pot justificar l'escarafall per l'espanyolització dels noms de certs autors inserits plenament i significativa en la literatura catalana contemporània.

1. «*España, que resolvió hace tiempo en sus atormentados campos el problema cultural que, bajo la pugna de las armas se debate ahora en Europa, se halla dispuesta para todos los cambios. España puede reclamar, con orgullo, el puesto de precursora de los nuevos valores, y lo debe por completo al sacrificio iniciado el 18 de Julio y a su Caudillo Franco*» (X.X.X., *Transcendencia del 18 de Julio*, «Destino», núm. 157 [20-vii-1940], p. 1).

«*La España de Franco, en el terreno moral y sentimental estaba al lado de las potencias del Eje*» (A. REVESTZ, *Turquía vacilaba*, «Destino», núm. 153 [22-vi-1940], p. 4).

2. I. AGUSTÍ, *Aglutinantes*, «Destino», núm. 424 (1-ix-1945), p. 1.

i proposen la monarquia com a alternativa de govern.³ Aquesta actitud, però, s'esvaïrà quan es comprovarà que els aliats només prenen com a mesura les condemes que suposaran l'aïllament internacional del règim, la qual cosa, lluny d'afectar-ne la «legitimitat», l'enforteix tot mitificant la singularitat secular d'Espanya. El franquisme, doncs, resta consolidat: «*La revisión de la guerra civil —la revisión de diez años— es una utopía, una carta perdida.*» I això, que en principi podria semblar una expressió més del triomfalisme feixista, amaga una trista realitat: és una utopia no tant per l'estabilitat del règim, sinó per la impossibilitat de trobar una alternativa unitària de tots els corrents d'oposició a aquest, ja que, en darrer terme, la guerra civil havia tingut també un contingut revolucionari, de lluita de classes, la qual cosa pot explicar, d'una banda, la no intervenció europea durant el «conflicte» i després, i, de l'altra, les diverses opcions de bàndol, sobre tot entre la burgesia catalana.

La ideologia franquista, que funciona tot creant grans conceptes abstractes, aprofita aquesta realitat diversificada per crear una entelèquia al voltant de la paraula «República», i, per un procés de simplificació, identifica aquesta amb «Revolució». Des de la posició maniqueïsta, típica del franquisme, cal crear un «ens» de caràcter positiu que s'hi enfronti: un particular concepte d'*unidad*, justificador, d'altra banda, de l'*Alzamiento*, que engloba no només el desig de «reunificar» geogràficament, políticament, culturalment i espiritualment les terres d'Espanya, sinó també d'eliminar les diferències de classe.

Des d'aquesta perspectiva, franquista i espanyola, Catalunya, que és vista com un tot, ha comès un «pecat»: no podent sostreure's a la influència «romàntica», ha assumit un paper que no li és propi, en intentar consolidar-se a partir de la renúncia a la «*propia tradición españolisima de Cataluña, asesinando la historia para invocar el hombre de la prehistoria, el bárbaro de las afueras.*»⁴ Segons el punt de vista dels franquistes catalans, però, calen matisacions: la culpa no ha estat tant de la burgesia catalana com de la «*postración española*», que va impedir la reconducció de les seves inquietuds. Així, doncs, s'ha de partir de la idea que hi ha una part de Catalunya —la seva burgesia—, que no només és recuperable, sinó que pot esdevenir una peça essencial de la constitució de la «*nueva España*»: «*Ésta es la gran misión, difícil y gloriosa que incumbe a los que saben lo que es España, lo que es Cataluña, y que España sin Cataluña y Cataluña sin España no serian en realidad ellas mismas; llenarle con España el corazón a la burguesía catalana. Lograr esto plenamente será ganar uno de los núcleos más consistentes, inteligentes y activos del país por España y para España.*»⁵ En darrer terme, «*llenarle con España el corazón a la burguesía catalana*» equival no pas a construir una Espanya igual, sinó a donar un altre contingut a les «particularitats» de Catalunya. I, per aconseguir-ho, el primer que cal fer és reinterpretar el passat en funció del present i fer-ho en tots els àmbits, des de la història a la cultura, passant per l'economia.

Del passat català es destaquen dues idees bàsiques: la vocació imperial i la unitària, que es complementen i serveixen com a punt de referència de les noves visions de fets com l'expansió catalana a la Mediterrània, la «reconquesta», la

3. «*La República está sin caminos; pero España tiene uno, ancho y para todos, llamado Monarquía*» (I. AGUSTÍ, *Camino ancho*, «Destino», núm. 428 [29-ix-1945], p. 1).

«*En España, sólo la Monarquía puede aplicar y garantizar los principios de la Carta del Atlántico*» (I. AGUSTÍ, *Razones*, «Destino», núm. 427 [22-ix-1945], p. 1).

4. I. AGUSTÍ, *Ofensivas fallidas*, «Destino», núm. 459 (4-v-1946), p. 1.

5. E. MONTES, *La Cataluña de Agustí*, «Destino», núm. 202 (31-v-1941), p. 10.

6. S. NADAL, *La burguesía del alma buera*, «Destino», núm. 119 (28-x-1939), p. 2.

unificació en la Corona d'Aragó i el Compromís de Casp. En darrer terme, l'ús de la història és la manipulació de la història, tendent a trobar, i en alguns casos, a remarcar, aquestes «vinculacions i objectius comuns» per tal de justificar unes necessitats del present: evitar un possible desmantellament industrial de Catalunya, conjuntament amb la seva «provincialització» cultural, econòmica i social. La manera d'aconseguir-ho consisteix, senzillament, a cedir: a abandonar les passades «velleïtats», concretades en el catalanisme polític, però sense renunciar a la base de desenvolupament econòmic que les havia fetes possibles.⁷ Tanmateix, el desenllaç de la guerra mundial mostra l'afinitat dels països vencedors amb els valors reconeguts com a propis per la burgesia catalana: liberalisme i indústria, mentre que Espanya està íntimament vinculada a les idees i actituds vençudes. Per tant, el que abans era una cosa que s'havia de fer perdonar ara esdevé un valor reivindicable i exportable. Des de la constatació negativa de les «diferències» dels catalans respecte als espanyols del final del 1939 i del començament de la dècada dels quaranta, es va passant, progressivament, a una valoració positiva, en la mesura que és complementària, de l'actuació castellana, fins arribar a l'explicitació directa de l'existència de particularitats específiques prou importants com per intentar que impregnin l'actitud i la idiosincràsia espanyoles, al costat de la progressiva potenciació de Barcelona com a tema periodístic i literari, que canalitzarà, a partir de 1944-45, un cert tipus de catalanisme-regionalisme, a través de la via del localisme.

La creació d'una ideologia: el pes de la tradició pròpia

El franquisme arriba al final de la guerra sense una ideologia definida. La justificació ideològica duran la guerra era la negació dels valors representats per la República, entesa sempre com una multiplicitat d'opcions i actituds. Amb la «victòria», però, en desaparèixer la República i tota mena d'oposició, el franquisme queda ideològicament en el buit i només romanen les diferents opcions ideològiques que havien configurat el front comú contra la legalitat republicana. Paral·lelament, la victòria els dona l'Estat, que conceben d'una manera determinada: l'Estat amb ideologia. Enfrontat a «l'Estat neutral», aquest tipus d'Estat neix de la negació de la llibertat individual i, per un procés de subordinació de les diverses «llibertats»,⁸ fa de l'autoritat un bé suprem si «responde a un orden moral», la qual cosa impedeix que caigui en el despotisme. A partir d'aquí, les ideologies de grup han d'esdevenir ideologies d'Estat i, com a tals, ésser capaces de crear una justificació globalitzadora de les seves actuacions i, alhora, de la mateixa estructura estatal, tot aconseguint la integració del major nombre possible d'elements.

D'altra banda, l'heterogeneïtat del bloc vencedor impossibilita que aquesta ideologia sigui el resultat d'una imbricació dels diferents sectors: els falangistes, els catòlics integristes i el neoliberalisme burgès dels deixebles d'Ortega. Els esforços puntuals que havien dut a terme, abans i durant la guerra, els sectors falangistes, adquireixen ara una nova importància: de guanyar adeptes per al

7. «El catalán es un político incompleto, en cambio es un productor de primer orden» (C. COLOMER, *Una sustitución imposible*, «Destino», núm. 104 [15-vii-1939], p. 6).

8. «Las libertades individuales se hallarán pues condicionadas a las del núcleo familiar, las libertades familiares se subordinarán a las municipales o parroquiales y éstas se someterán a la libertad UNA, básica y substancial de la Patria» (E. AUNÓS, *España libre*, «Destino», núm. 168 [5-x-1940], ps. 1-2).

combat han d'ésser capaços de configurar la base d'un «nou Estat». Mentre que els sectors catòlics, els més forts opositors, tendeixen a apropiari-se directament l'aparell de l'Estat, sentint-se legítimats en el domini a partir de les idees de catolicitat que representen, els sectors falangistes persegueixen el mateix fi a través del control de la cultura, el mitjà més eficaç de crear i difondre ideologia. D'aquesta manera, el treball sobre la cultura torna a adquirir una importància cabdal tant en el seu aspecte de «cultura política», és a dir, justificadora i legitimadora de la detenció del poder, com en l'aspecte més col·lectiu, que només trobem dins «Destino», tot intentant de constituir una alternativa vàlida a la cultura que ha desaparegut oficialment o que s'intenta de substituir.

Aquesta ideologia es concreta en tres conceptes bàsics que podríem esquematitzar tot fent servir dues frases escollides: «*España es una Unidad de Destino en lo Universal*» i «*por el Imperio hacia Dios*», és a dir: la unitat que prové de Déu, la vocació imperial d'Espanya, i el catolicisme subjacent a tota activitat espanyola.

A la llum d'aquestes tres idees, igualment importants i difícils de destriar, es crea una visió global del passat, del present i del futur d'*España*, acomplerta en ella mateixa, on el concepte de romanitat esdevé un dels símbols més aconseguits i funcionals: ella sola dóna una concreció històrica a la unitat; explica la vocació imperial que comença amb Sèneca, Lucà, Marcial o Quintilià, es concreta amb Trajà, es perpetua amb els reis catòlics, Carles V i Felip II i culmina amb José Antonio i, sobretot, amb Franco. Tanmateix, l'imperialisme espanyol supera la significació de l'Imperi Romà en el que té de missioner: la seva preponderància mundial és sempre espiritual. Paral·lelament, recorren a la mitificació del Renaixement perquè aquest els proporciona, entorn de la tipificació de l'home renaixentista, unió de «*las armas y las letras*», la justificació de llur condició d'intel·lectuals. D'aquesta manera, Garcilaso i, en menor part, Cervantes, en passen a ésser el model. I al costat de la valoració del predomini militar del Renaixement espanyol trobem la sobrevaloració del Segle d'Or, culminació en el camp cultural d'una hegemonia mundial.

Tanmateix, allò que realment importa no és tant el brillant conjunt com les individualitats que van saber trobar la raó última del seu treball intel·lectual: «*Saavedra Fajardo, Baltasar Gracián, Cadalso, Larra, habían pedido la transformación de España que ha venido con Franco.*»⁹ Sobta el buit existent entre Larra i Franco, que, històricament, omple la Generación del 98. L'oblit, però, no és gratuït, sinó que es justifica al llarg de diversos articles. En primer lloc, es considera que és una generació ideològica més que no pas literària que arrenca de Ganivet i arriba fins a Ortega. Parteixen de la tradició antiespanyola del comte d'Arana i dels afrancesats, la qual cosa s'agreuja amb les relacions amb la *Institución Libre de Enseñanza* i Giner de los Ríos i les crítiques de l'exèrcit, l'Església i la monarquia. Ara bé, aquest grup no és uniforme: Ganivet apareix com l'oposició en positiu de la generació i per això l'integren en un cercle que, progressivament, aniran ampliant amb la incorporació d'Unamuno i Maeztu fins arribar a la valoració de la totalitat de la generació com a «*precursora de la ideología falangista*». Allò que els fa reivindicables és la seva sensibilitat davant la situació d'Espanya,¹⁰ que es concreta en la necessitat d'una renovació profunda

9. R. GARRIGA, *La devolución nacional y Serrano Súñer*, «Destino», núm. 109 (19-VIII-1939), p. 3.

10. «*La generación del 1898 fue un grupo de escritores y artistas que sintieron intensamente su nacionalismo. Su preocupación constante fue España. Lo poco o mucho que sabemos*

del seu país. No comparteixen, però, l'actitud i la possible solució que alguns membres de la generació propugnaven. Tanmateix, els necessiten com a model de l'intel·lectual que reivindicquen per a ells: l'intel·lectual messiànic, producte de l'actitud regeneracionista que els caracteritzà.

Tanmateix, a Catalunya, cal fer més justificacions; davant els espanyols venedors han d'excusar la seva condició de catalans, inserits en una tradició pròpia de manera activa, i, alhora, davant la seva societat han de justificar llur actual espanyolització. En aquest sentit, expurguen el seu propi passat tot intentant de trobar una suposada línia de pensament que compleixi aquests dos objectius. D'aquí la mitificació de personatges com Lluís Vives i Joan Boscà, al costat de la introducció de Jaume Balmes en la tradició catalana, juntament amb l'apropiació de la figura de Manuel Milà i Fontanals. S'ha de destacar que no és el bilingüisme el valor més remarcant d'aquests autors; el que en darrer terme importa és la seva acceptació no traumàtica dels dos «aspectes» d'una tradició cultural única: l'espanyola. Al capdavant, allò que es vol «vendre» és el caràcter complementari de la cultura catalana al llarg del temps, que troba la imatge més il·lustrativa en la valoració del *Tirant*: «[*El Tirant*] se salva [dins el *Quixot*] por añadir al *Amadís* lo que le faltaba: el realismo, el "seny" —que por sensatez, sesudez o cordura, tradujo Unamuno— y que le hacía por esto el mejor libro del mundo.»¹¹

El que s'intenta no és tant anihilar la cultura catalana com diferenciar-ne certs aspectes més integrables (cas de l'art) dels típicament més conflictius (la literatura). Després de la normalitat aconseguida per la tasca lingüística i cultural del Noucentisme calia treure el contingut competitiu de tota la literatura catalana, i la via més eficaç era fer retornar la llengua als estadis anteriors a la seva modernització. Contràriament, el vessant de les arts plàstiques és fàcilment assumible, ja que el contingut ideològic es difumina. En aquesta revaloració de l'art propi no s'ha de veure, però, exclusivament, una intenció cultural, sinó que respon a una demanda social;¹² els estraperlistes enriquits inverteixen en art, que, per la situació d'atarquia i aïllament, ha d'ésser necessàriament interior. La necessitat de crear uns valors artístics comercialitzables és la via per on s'iniciarà la recuperació d'una de les etapes més «brillants» de la cultura catalana contemporània: el Modernisme.

Ja des del primer article es marquen els límits d'aquesta recuperació¹³ amb una actitud que porta implícita, d'altra banda, una consideració especial de la cultura catalana i del que significa el Modernisme dins d'aquesta: «*En esta con-*

de España a la generación de 1898 se lo debemos en gran parte» (J. PLA, *Azorín*, «Destino», núm. 249 [25-IV-1942], p. 7).

11. A. CASAS, *Tirante y Amadís*, «Destino», núm. 438 (8-VIII-1942), p. 11.

12. «*El auge de nuestra vida artística durante el presente año se comprueba con el considerable aumento de las salas de exposición que se han instalado en la ciudad. Una población sensibilizada y culta justifica el gran incremento de este comercio del arte que se desarrolla satisfactoriamente para nuestros artistas y aficionados*» (peu de fotografia, «Destino», núm. 153 [22-VI-1940], p. 11).

13. «*Pasaran demasiadas cosas para que los nombres de Utrillo y Rusiñol conserven la fuerte fragancia que tuvieron a principio de siglo. Pero con un pequeño esfuerzo de imaginación podemos vislumbrar un gesto de asombro en las conciencias más timoratas ante aquellos señores que se dedicaron con personal elegancia, a crear con sus vidas un tipo de bohemio rico, que indiscutiblemente tiene sus ventajas sobre el otro tipo de bohemio pobre. Pero no se trata de explicar los motivos más hondos de ciertas actitudes, que viven sólo en el recuerdo. Quede, empero, la silueta, la línea romántica de unos años y, sobre todo, felices resultados de tantas conversaciones y de tantas obras que llegaron a oscurecer, la crónica pintoresca de unas bromas famosas*» (F. DELMAR, *Silueta y gracia de Sitges*, «Destino», núm. 160 [10-VIII-1940], p. 15).

sideración se parece Sombart a Ramón de Basterra, quien decía que el dinero es un factor de historia y que a los flancos de toda empresa económica vibra un hecho espiritual. Heredaba Basterra esta valoración del pragmatismo sajón que trajo a España Ramiro de Maetz y apoyaba en ella toda una concepción parcial de un sector de nuestra España —el Pirineo, desde Finisterre a Creus— caracterizada por una moral de acción, por una mística del provecho, frente a la moral mística y estática de la Meseta. Nuestra Cataluña sabe mucho —y muy gloriosamente— de ello, y anchas empresas culturales han surgido de la fuerza de su finanza. Creemos al trabajo intelectual una base de amplitud económica para que sea lo que ha sido y será siempre: el lujo de la historia.»¹⁴

El pes de la reivindicació del moviment el porta bàsicament José Pla en una progressiva elaboració que abraça un llarg període de temps (1940-45). Als seus articles, el Modernisme és el moviment generacional que ha aportat més «brillantor» a la «historia de este país»,¹⁵ ja que «representó la llegada a nuestro movimiento artístico de una vitalidad extraordinaria, de un auténtico acercamiento a la realidad».¹⁶ D'aquesta generació, «que con los años nos parecerá o les parecerá a los venidores una generación de gigantes», se'n destaquen les figures de Casas, Mir, Utrillo i Rusiñol, posteriorment ampliables a Hugué, Llimona, Gaudí i Sert. Cal advertir que cap d'ells no té una transcendència ideològico-social destacada i, per tant, la recuperació no presenta problemes polítics.

Aquesta voluntat de reduir el Modernisme traient-li la càrrega política que el converteix en un moviment nacional, és palesa en la tria de la figura de Rusiñol, per part de Pla, com a pretext per tal d'explicar l'època. Ultra la possibilitat de considerar el Modernisme simplement com un moviment de renovació estètica, Rusiñol li permet de fer un pas endavant en situar-lo dins la generació del 98, ja que, malgrat les seves velleïtats europeïstes de joventut, torna, en la plenitud artística i personal, a «España»: a pintar Aranjuez i, a la vegada, a l'espiritualitat catòlica.

Tanmateix, aquesta no és l'única possibilitat; al costat de Pla trobem l'opinió d'Ors,¹⁷ que no difereix substancialment de les darreres formulacions de Pla, on el Modernisme ja ha adquirit un àmbit cultural i la seva reivindicació un caràcter més vehement: «Es una generación que tiende a arraigarse más que a vaporizarse, que gravita hacia adentro más que vuela en el éter como un gas cualquiera. Sus defectos —un exceso de sentimentalismo— provienen de ahí, pero sus virtudes se asientan en una perennidad que está resistiendo el paso de los años.»¹⁸

La personificació d'aquests nous valors passa ara a la figura de Maragall, que representa la possibilitat d'una cultura de qualitat arrelada en el temps però

14. «SAGITARIO», *El dinero, factor de historia*, «Destino», núm. 203 (7-vi-1941), p. 10.

15. «Para un observador de la vida y de la historia de este país, el espectáculo que ofrece esta generación es grande y admirable y narrar, explicar lo que ella hizo, es la de las pocas cosas de honra y provecho que podemos hacer los que hemos venido después con tan pocas facultades para la creación, con tan escaso sople creativo» (J. PLA, *Sobre el escultor Llimona*, «Destino», núm. 438 [8-xii-1945], p. 12).

16. J. PLA, *Los «Quatre Gats» y Pedro Romeu*, «Destino», núm. 177 (7-xii-1940), p. 8.

17. «Yo sé de una generación —de un sector de generación— que bien cerca de nosotros, conoció y sirvió igualmente ese ideal de Petrarca, con lo auténtico de una superior unidad. A cierto grupo catalán me refiero, aparecido a principios de la presente centuria. Solitarios, aunque promiscuos, éstos que digo, fueron llamados «catalanistas», fueron llamados «modernistas» también. ¡Engañosas etiquetas! Su localismo se embebecía en espíritu cultural de universidad, su modernismo no era sino gravitación hacia el clasicismo, hacia los valores eternos» (E. D'ORS, *Se habla de Maragall y de Petain*, «Destino», núm. 188 [22-ii-1941], p. 3).

18. J. PLA, *Sobre el escultor Llimona*, «Destino», núm. 438 (8-xii-1945), p. 12.

també a la seva terra, sense tenir en compte, però, el Maragall creador d'ideologia nacionalista, sinó el catòlic, que, transcendent l'àmbit estrictament individual, es revesteix d'una dimensió col·lectiva com a educador. Aquestes característiques converteixen Maragall en un valor «perenne» i, per tant, actual, susceptible d'esdevenir model a seguir. Un model, però, que no és literari, sinó d'actitud davant el que ha d'ésser la cultura, per a ell mateix i per a la seva societat.

Per entendre les causes i el veritable abast d'aquesta recuperació cal relacionar-la amb la situació de la cultura, i en especial la literatura, oficial del període.

La política cultural: sota el signe del públic

L'any 1941, amb el pseudònim de «Sagitario», Guillermo Díaz-Plaja publica un article intítulat *Sobre nuestra producción intelectual*, on, després de fer una valoració de l'actualitat cultural, i en especial literària, del moment, afirma: «*Pero esto no es, con todo, lo más importante, sino la dignidad con que se van cubriendo las brechas que dejaron abiertas en el campo intelectual los que se han ido.*»¹⁹ Allò que interessa destacar és la constatació del trencament que suposa la guerra civil en el camp intel·lectual i, alhora, la voluntat de reconstrucció d'aquest «*campo intelectual*» d'una manera digna, és a dir, qualitativament. Ara bé, si tothom comparteix aquesta necessitat de reconstrucció cultural, hi ha una diversitat de propostes que responen a dues concepcions oposades de la raó última de la cultura, representada en la literatura: d'una banda, una literatura acomplerta en ella mateixa i sense connexions amb la societat, justificada exclusivament per l'estètica i que concep la relació autor-creació-lector dins d'un marc gairebé místic; al costat d'aquesta, una literatura que, sense renunciar als principis estètics, entra en els mecanismes de mercat com a mitjà de professionalització i, alhora, com a resultat d'una necessitat social, per a la qual l'existència d'un lector és la seva justificació.

«Curiosament», aquestes dues concepcions responen a dues tradicions culturals diferents en el seu aspecte institucional: l'espanyola i la catalana. Mentre que a Madrid s'intenta recuperar la normalitat per mitjà de la potenciació de tertúlies literàries al voltant de les grans «patums» i de la creació ingent de revistes, «Destino», a Barcelona, el que intenta de recuperar és una infraestructura com a pas previ per a la «normalització» cultural. La diferenciació no és gratuïta: mentre que a Espanya es tracta de substituir persones, per entendre'ns, a Catalunya la substitució afecta tota una cultura, que, amb el Noucentisme, havia aconseguit una consolidació institucional i alhora iniciava el camí per a la professionalització de l'escriptor (no és casualitat que la fundació del CSIC sigui obra d'E. d'Ors i que Barcelona es converteixi, progressivament, en un important centre de producció editorial).

És a dir, de la política cultural de «Destino» tendirà, dins el marc de la *reespanyolitzación* de Catalunya que imposa el franquisme, no tant a potenciar un tipus de literatura oficial sense transcendència comercial, com a «*ganar para la Patria*» una dinàmica literària moderna a partir d'una substitució lingüística. És difícil de destriar, en l'adopció d'aquesta política cultural, les intencions conscients del grup de la revista de les exigències pròpies d'una societat, amb uns hàbits de consum més o menys consolidats. Aquest «dirigisme cultural»

19. «SAGITARIO», *Sobre nuestra producción intelectual*, «Destino», núm. 107 (5-VIII-1941), p. 10.

s'exemplifica en el tipus de crítica literària del grup de col·laboradors lligats a la revista, que contrasta vivament amb les aportacions esporàdiques d'un grup de «personalitats» més lligades a la vida cultural oficial. D'aquesta manera, davant un tipus de crítica com la de C.C.L., que, a propòsit d'*Hijos de la ira*, de Dámaso Alonso, una de les obres més «significatives» del període, diu senzillament: «*Libro escrito en trance como expresión literaria de un zarandeo que Dios tuvo a bien dar a su cuerpo y a su alma. El canto, hijo de la ira, que ha puesto Dámaso Alonso en su libro, es un canto individual que sale de la bolsa de la bilis de Dios*»;²⁰ la crítica practicada pels homes de «Destino» té, indubtablement, una altra funció: «*Es misión del crítico explicar la obra de arte, aproximarla, aclararla, aclarando su sentido y valor a los lectores, y no puede hacerlo buscando leyes fuera de ella misma*.»²¹ També aquí tornem a trobar una dualitat: la crítica entesa com un apèndix de la creació, que reproduïx unes tècniques i un llenguatge propis de l'obra literària i que se circumscriu a un cercle tancat, al marge del públic; al costat, una crítica que es vol intermediària entre l'obra, i, per tant, l'autor i el lector, amb la funció específica d'explicar i, sobretot, de valorar aquesta obra; en darrer terme, de donar-li una dimensió social i mercantil alhora: «*Hasta ahora, al hablar del libro nos circunscribíamos a la parte espiritual, como si ésta absorbiera toda nuestra capacidad de elogio y como si sintiéramos rubor ante la perspectiva de valorar el aspecto económico y la pericia mercantil*.»²² Fet i fet, aquesta és una crítica que necessita lluitar per la normalitat, una normalitat que només s'aconseguirà a partir de la creació i consolidació d'un públic consumidor, de la potenciació d'un tipus de creació que satisfaci aquesta demanda sense caure, però, en la subliteratura, i de la consecució d'un món editorial que s'adapti a les noves necessitats.

Per això, malgrat la consciència que la poesia és l'únic gènere literari que manté una certa vitalitat i que constitueix el nucli de la literatura més oficialitzada, paradoxalment l'espai dedicat a ressenyar, anunciar o valorar obres concretes és relativament escàs, i més encara aquells articles que intenten de descriure les tendències estètiques de la lírica del moment, ja que són conscients que el gènere poètic no satisfà les demandes reals del públic.

Conforme la tendència a «poetitzar» tots els gèneres literaris es va accentuant, també se n'accentua, per part de gairebé la totalitat dels crítics de «Destino», el rebuig: «*Las obras que obedecen a un mero juego literario, retórico o dialéctico, a un simple ruido palabrero, no las votaría jamás*.»²³ Perquè, com a gènere, la poesia pertany a «l'alta cultura» i, per tant, la seva comercialització no pot dinamitzar el mercat; un mercat que, a partir del 1941, s'intenta de consolidar a partir de la potenciació de la Diada del Llibre, l'abast de la qual és marcadament comercial.²⁴ A mesura que el mercat es consolidi, la demanda actuarà com a motor del món editorial i la data s'aprofitarà com a dia de llançament de noves edicions

20. C.C.L., *El último libro de D. Alonso*. «Hijos de la ira», «Destino», núm. 365 (15-VII-1944), p. 13.

21. E. NADAL, *Sobre la crítica*, «Destino», núm. 323 (25-IX-1943), p. 10.

22. M. CAPDEVILA, *Reflexions de un aficionado a seguir tiendas y puestos*, «Destino», núm. 355 (6-V-1944), p. 6.

23. J. PLA, *Importancia de las lágrimas*, «Destino», núm. 444 (19-I-1946), p. 8.

24. «*No es que en sí misma contribuya a despertar afición a los libros, pero, por lo menos, contribuye a despertar la afición a comprarlos que es laudable afición. Y quien, con el mismo aire ritual con que cumple cualquier otro de los mandatos del calendario ciudadano regresa a casa en tal día con un paquete de novelas es muy difícil que pueda sustraerse a la idea de hojearlas, por lo menos por el final*» (J. DE B., *Triple plegaria en la fiesta del Libro*, «Destino», núm. 354 [29-IV-1944], p. 1).

La preocupació per la captació de lectors i consumidors, que és la base de la instauració de la Diada, es manifesta també amb la presència constant del problema del públic en els articles del període. El que resta molt clar és que hi ha un públic consumidor²⁵ i que no compra indiscriminadament, ans al contrari, té uns gustos molt definits que no concorden amb les tendències literàries del moment: «*El lector corriente no ha logrado encajar, pese a las tentativas de estos últimos años, ciertas fórmulas que tendían a suplantar la narrativa por una amorfa divagación interesante, sobre todo como ensayo, que fluctúa entre lo psicológico y lo poético.*»²⁶ És a dir, el públic vol «*vivir mundos y vidas ajenas*», o, cosa que és el mateix, vol *novella*. Per tant, tota editorial que pretengui viure del mercat, sense dependència directa de les estructures del règim, ha de trobar una «mercaderia» acceptable. La literatura espanyola, però, no pot oferir-la: «*La novela española es algo puramente plástico desde hace muchos años, sin que haya soluciones que vayan de fuera a dentro de los personajes.*»²⁷ I, així, les editorials es veuen abocades a reeditar novel·les vuitcentistes o bé a fer traduccions (angleses, franceses o catalanes), amb la qual cosa s'inicia un «debat» sobre la conveniència o no de la tasca traductora, que abraça, a més de l'aspecte purament comercial de la competència editorial, la constatació real d'un problema de desfament entre la literatura espanyola i les tendències europees del moment. En darrer terme, la traducció pot aportar models que ajudin a la superació de la crisi i alhora evitin la comercialització total de la literatura: quan els llibres esdevenen només un article de consum hi ha el perill que el mercat imposi els seus gustos amb les inevitables conseqüències d'un rebaixament de la qualitat estètica. I ja que no es pot renunciar a la comercialització, «Destino» inicia un intent de dignificació de la literatura susceptible d'esdevenir bé de consum. Per això, els és inevitable d'enfrontar-se als problemes de la novella com a gènere, en el context de la manca de creació autòctona i la tendència del moment a la poetització de tots els gèneres.

Parteixen de la concepció de la novella com a gènere vinculat a la realitat, però, alhora, amb una actitud prou eclèctica com per poder integrar els diferents graus d'evolució del realisme, des de Balzac fins a Joyce. En aquesta evolució es destaca especialment el realisme psicològic, que s'entén com una superació del realisme més propi del segle XIX (Balzac, Dickens), i dins d'aquest es valoraren igualment Stendhal, Dostojevskij, com a culminació de la novella russa, passant per Proust fins a arribar a Joyce, «*el escritor más realista de la época: el Ulysses es un libro que produce la náusea del realismo*».²⁸ En aquests moments, el que cal és estimular la creació, qualsevol tipus de creació mentre sigui novella, i, per això, més que imposar uns determinats models *a priori* —cosa que significaria un empobriment de les possibilitats creadores— es tracta que els autors perdin tota mena de prevencions davant el gènere.

Podríem establir una diferència en la crítica literària d'abans i de després del 1944 aproximadament, any que tradicionalment tota la historiografia literària

25. Expressat en tots els articles excepte a J. MARTÍNEZ DE ORIA, *Aspectos de la situación editorial*, «Destino» núm. 362 (24-VI-1944), p. 27, on constata una manca de compradors però que sembla més aviat referida a l'escassa acceptació de la literatura espanyola.

26. J. TEIXIDOR, «*Nadie vuelve atrás*» de *Alba de Céspedes*, «Destino» núm. 182 (11-I-1941), p. 10.

27. N. LUJÁN, *La poesía española en esta primavera*, «Destino», núm. 408 (12-V-1945), p. 13.

28. J. PLA, *Sobre algunos libros y sobre «Un siglo de Cataluña»*, «Destino», núm. 187 (15-II-1941), p. 8.

espanyola pren com a punt d'inflexió de la superació de la crisi del gènere i que coincideix amb la primera convocatòria del premi Nadal de novella. En una primera etapa, la crítica es dedica primordialment a promoure models, sense cap intenció manifesta de valorar-ne cap per sobre dels altres, sinó d'obrir tots els camins possibles per a la consolidació del gènere. Es mouen entre dos pols: l'exigència de qualitat i els gustos del mercat. Així, trobem al costat de la valoració de Chesterton, Conrad o Baring, d'una manera destacada però no exclusiva, altres autors considerats més o menys de consum (Huxley, Brönte, Bromfield, Hamsun, Somerset Maugham, Simenon, etc.), que configuren el gruix de les vendes editorials i que serveixen de contrapunt als subproductes, també venuts, tot s'ha de dir, de Pérez y Pérez o Concha Linares Becerra, entre altres. Tanmateix, al costat d'aquesta novella de gran consum o de gènere que representen alguns d'aquests autors, no renuncien a intentar crear, a partir de la pròpia tradició (llegiu catalana), un tipus de novella comercialitzable, que no pas comercial. Es tracta d'una recuperació encoberta sota dues figures integrades dins el règim: Sebastià Juan Arbó i Miquel Llor. Aquest procés «pateix» la mateixa evolució que tota activitat catalana dins la revista. Així, el 1940 es tracta d'espanyolitzar la novella de Juan Arbó *Terres de l'Ebre*: «Hay en Tierras del Ebro a punto de saltar una tradición de novela rural española actual— en unión certera e inexcusable con nuestra más reciente y considerable producción literaria del género que creíamos apagado ya»,²⁹ la qual cosa s'accentua amb la voluntat d'unir-la amb *Las historias para niños sin corazón* de Juan Ramón Jiménez: «Sobre ambas cabalga polvillo de sol de media tarde, en un rincón del mundo lleno de silencios y árboles genuinamente, inconfundiblemente españoles.»³⁰ Posteriorment, l'any 1943, *La luz escondida* s'inscriu ja en una determinada tradició atemporal i gens especificada: «El problema, muy característico de la novela catalana es, en realidad, pretexto al desarrollo de la ruta dolorosa de un alma, al análisis fino y riquísimo en matices de una psicología»,³¹ la concreció de la qual és feta per J. R. Masoliver a propòsit de *La sonrisa de los santos* de M. Llor: «Hasta aquí el tema no sería nuevo. Por la misma época de la primera redacción de Laura salió una Mort de dama que traía al tablado los mismos personajes. Pero si el libro isleño no aspiraba más que a retrato caricaturesco de un ambiente provinciano, si quedaba en cuadro de costumbre sin más lucubraciones, en el del catalán, ese mundo aparece como simple telón de fondo sobre el cual destaca un personaje atormentado.»³²

És a dir, la tradició catalana que arrenca del Modernisme i arriba fins a la pre-guerra, la qual té en Ruyra, Bertrana i Víctor Català «la trinidad que incorporó a la buena y normal literatura [catalana] paisajes y estilos que hasta entonces habían sido sólo pintoresquismo rural.»³³ Aquesta valoració de la trinidad és més una tria ideològica que literària; en darrer terme, expurgen una tradició tot intentant de «salvar-la». Sense aquesta tradició, que es dona fragmentada però que s'assumeix com una totalitat, no es pot entendre ni la temàtica ni l'estil de l'anomenada «novela catalana», que té en Ignacio Agustí el representant més reconegut.

La potenciació d'Agustí, ultra ésser director de «Destino» i políticament implicat, respon bàsicament a la seva consideració d'alternativa dins el gènere,

29. I. AGUSTÍ, *Agua fecunda a la mar*, «Destino», núm. 140 (23-III-1940), p. 8.

30. *Op. cit.*

31. E. NADAL, «La luz escondida» por S. Juan Arbó, «Destino», núm. 308 (12-VI-1943), p. 10.

32. J. R. MASOLIVER, *Los santos de Miguel Llor*, «Destino», núm. 302 (1-V-1943), ps. 6-7.

33. A., *A los que mueren. Prudencio Bertrana*, «Destino», núm. 280 (13-XI-1941), p. 13.

el conreu del qual, per mitjà d'un estil i una tècnica propis i, alhora, una temàtica que determina el tractament i la construcció dels personatges, vehicula uns interessos polítics i ideològics molt concrets: «*le da un sentido concreto al anhelo fundamental: la liquidación del romanticismo revolucionario que pudo alejar a una parte de Cataluña de España. Devolver a su ser, a su tradición, sin falsificaciones, nuestra región, unida así, por la fuerza de la historia y de la sangre, con sus hermanas*».³⁴ En darrer terme, Agustí utilitza les tècniques del realisme per cercar les arrels de la burgesia catalana en un intent de *reespañolización*, en tots els àmbits, de Catalunya.

Un cop hi ha un mínim de producció novellística, cal, dintre de la dispersió, conformar uns valors literaris que incideixin tant en el públic com en la mateixa creació, ja que la novella no és només una obra individual, sinó que transcendeix per la seva dimensió comercial i social col·lectiva.

La por del predomini d'un determinat «corrent novellístic» que ha estat batejat com a *tremendismo* fa que hi sovintegin els articles que rebutgen, més o menys explícitament, aquesta actitud davant la «vida». En aquest sentit, davant el predomini de «*la Estética de lo Desagradable*», «Destino» oposa el model de Baring a les manipulacions «*idílicas*» i exemplars a l'estil d'Azorín i el seu «curios» final proposat per al conte de Narcís Oller *Lo baylet del pa*: «*Me han despedido en la tabona y yo he encontrado ya colocación en una tienda de flores; con lo que me debían en la tabona te he comprado estas rosas; siempre que pueda vendré a traerte un ramo*».³⁵

L'elegància i la distinció en el tractament de la realitat, que exemplifica Baring, no reïx com a alternativa novellística, però sí com a tendència narrativa, el màxim exponent de la qual consideren que és el Pla dels quaranta, «*luz de excepción de las letras actuales*» que «*no necesita en lo más mínimo ir en busca del público porque es éste el que va en busca de él*».³⁶ Pla és realment una excepció, i com a tal és tractat a la revista; en darrer terme, representa una determinada concepció «mediterrània» de l'home i de l'artista lligat a la realitat, que fa un tipus de literatura no de creació, sinó de recreació, la vàlua de la qual resideix, bàsicament, en l'estil.

Tot i la importància que pot tenir la crítica literària en el món de la literatura, la seva incidència en el públic i en la creació és reduïda. Per això, «Destino», que no renuncia a incidir-hi d'una manera directa (recordem que alguns redactors hi col·laboren directament a través de les seves obres literàries), fa un pas endavant l'any 1944 quan, com a homenatge a Eugenio Nadal, institueix un premi de novella, amb la intenció explícita «*de estimular la creación novelesca*».³⁷

El primer jurat, integrat per I. Agustí, J. Teixidor, J. Vergés, J. R. Masoliver i R. Vázquez-Zamora, premià, entre les vint-i-sis novel·les presentades, *Nada* de Carmen Laforet; en va ésser finalista *En el pueblo hay caras nuevas* de J. M. Álvarez.³⁸ L'any següent aquell mateix jurat premià J. F. Tapia per la novella *La luna ha entrado en casa*, i quedaren finalistes *Cerca de Oviedo* de F. García Pavón i *Todo llega después* de M. Ballesteros, d'entre vuitanta-dos originals.³⁹

34. E. NADAL, «*Un siglo de Cataluña*» por I. Agustí, «Destino», núm. 178 (14-xii-1940), p. 13.

35. AZORÍN, *La afirmación*, «Destino», núm. 257 (20-vi-1942), p. 3.

36. B. RUIZ SOTO, *Luz de excepción*, «Destino», núm. 295 (13-iii-1943), p. 10.

37. Convocatòria del premi Nadal, «Destino», núm. 368 (5-viii-1944), p. 13.

38. Adjudicació premi Nadal 1944, «Destino», núm. 391 (13-i-1945), p. 13.

39. Adjudicació premi Nadal 1945, «Destino», núm. 443 (12-i-1946), p. 13.

Un recompte dels originals presentats a les successives convocatòries posa de manifest que el premi Nadal acomplí la funció d'estimular el conreu de la novella. Tanmateix, aquest no és el seu únic objectiu: tot premi literari implica un cert tipus de «dirigisme» pel que té de valoració. L'adjudicació del primer premi Nadal a *Nada*, «autèntica tifa»⁴⁰ novellísticament parlant, s'ha de relacionar amb les intencions de potenciar un tipus de realisme (no s'ha d'oblidar que consideren aquesta novella com a realista): «*el tiempo presente es por primera vez en nuestra literatura*»,⁴¹ que s'oposa pel seu mateix realisme *sui generis* (en la forma, però no en la concreció històrica en una societat determinada) a les formulacions pròpies de la novellística espanyola: la poetització i el *tremendismo*.

En darrer terme, *Nada* i el premi Nadal suposen el final d'un llarg camí: «*Literariamente, la revolución y la guerra civil han sido totalmente estériles. Lo que ha resultado estéril literariamente hablando, a mi entender, ha sido la revolución y la guerra. La posguerra ha dado bastante, en todo caso, algo más. La esterilidad de referencia fue debida, a mi modo de ver, a que la generación literaria afectada no podía concebir la literatura más que como un problema formal, de expresión retórica, como una faena de galantería vacua. La posguerra ha dado más como gama de matices porque ha podido escribir más gente. Luego ha dado más como tendencia porque al menos se ha podido echar por la borda el retoricismo plúmbeo y obturante.*»⁴²

Les expectatives d'una nova literatura sorgida a l'escalf de la guerra civil i la victòria franquistes van ésser frustrades en la mesura que les obres que s'escriuïren foren d'una baixa qualitat literària i només justificades per l'oportunisme polític i la «cobertura» ideològica. La postguerra, amb la incorporació de gent nova, ha obert nous camins, amb nous tractaments i noves tendències. Tanmateix, allà on la postguerra ha donat el fruit més important no és en les realitzacions literàries concretes, sinó en el restabliment d'unes relacions més o menys normals entre la literatura i el públic, de les quals el premi Nadal és una peça del conjunt.

«*Echar por la borda el retoricismo plúmbeo y obturante*» equival a retornar al públic un paper significatiu en la creació literària, ja que, com diu Marfany, «quan la interrelació escriptor-públic és restaurada, és lògic que la novella torni a tractar el tema més freqüentment associat amb el gènere: el de la realitat històrica i social coetània. Sembla natural que, si el públic torna a tenir una certa influència en l'assumpte, l'escriptor es vegi empès a triar temes que puguin interessar-lo i, en principi, quin pot interessar-lo més que el del món en què viu? I viceversa: si l'escriptor recupera ni que sigui una mica d'influència directa sobre la seva societat, és lògic que se senti temptat d'escriure sobre aquesta mateixa societat».⁴³

Fet i fet, i deixant de banda l'aspecte comercial per important que sigui, es reivindica alhora una determinada literatura nascuda d'una societat concreta i per a una societat concreta, amb totes les matisacions que imposa la situació de l'època.

Es des d'aquesta perspectiva que afirmacions com la de Pla, quan a propòsit del Modernisme en valorava la tendència a «*arraigarse más que a vaporizarse*»,⁴⁴ prenen tot el seu sentit d'actualitat dins la seva proposta del que ha d'ésser el

40. J. LI. MARFANY, *Notes sobre la novella espanyola de postguerra*, «Els Marges», núm. 6 (febrer de 1976), ps. 29-57, p. 49.

41. I. AGUSTÍ, «*Nada*» de C. Laforet, «Destino», núm. 441 (2-VI-1945), p. 13.

42. F. DELMAR, *Una visita a José Pla*, «Destino», núm. 441 (29-XII-1945), ps. 5-7.

43. J. LI. MARFANY, *op. cit.*, p. 49.

44. J. PLA, *Sobre el escultor Llimona*, «Destino», núm. 438 (8-XII-1945), p. 12.

treball intel·lectual. En aquest sentit cal interpretar la reivindicació i potenciació de la figura de Maragall com a intel·lectual vinculat a la seva societat i justificat per aquesta.

Indubtablement, la «*fuera personal*» de Maragall, entre moltes altres coses més, impedeix una equiparació: el que fa emblemàtic Maragall és una actitud; l'obra literària d'aquest i la dels escriptors de postguerra entre el 1939 i el 1946 no admeten cap comparació.

Conclusions

1. «Destino. Política de Unidad» és una revista de vencedors. Si en una primera etapa «Destino» depenia orgànicament de Falange, a la segona època, malgrat no mantenir aquest lligam, gairebé tots els homes de «Destino» continuen essent falangistes, no tant com a militants d'aquest grup polític, sinó perquè comparteixen una ideologia d'arrels falangistes.

2. Però és feta a Barcelona, per catalans i per a catalans, la qual cosa implica una situació «compromesa» davant el règim i la pròpia societat. Aquest doble compromís, necessàriament contradictori i des d'una perspectiva històrica, dóna idea de l'abast limitat de la seva *victoria*: com a franquistes, dretans o falangistes, han guanyat; com a catalans tots han perdut, més o menys clar. Aquesta «sensació» admet molts diferents graus: des d'Agustí, plenament integrat dins el règim, a Teixidor, Dolç o Ribé, que col·laboren a construir una simbologia feixista de l'*España Imperial*, però que, alhora, mantenen contactes amb la literatura catalana clandestina, i alguns fins i tot escriuen en català, a partir, naturalment, d'un cert moment.

3. La voluntat d'incidir en la seva societat, la catalana, i alhora la no dependència orgànica del règim és una altra font de «contradiccions»: la necessitat de guanyar un públic que no és homogeni, que no pot escollir i que arriba a «Destino» com a mal menor fa que la relació que s'estableix entre aquesta revista i el seu públic modifiqui, a la llarga, les seves actituds inicials.

4. Aquestes consideracions són referides a un procés que permet de diferenciar clarament dues etapes dins la revista: del 1939 al 1942 i del 1943 al 1946. Té una influència cabdal en aquest canvi el curs de la Segona Guerra Mundial, amb el predomini d'un dels dos bàndols.

La identificació del règim franquista amb les potències de l'Eix en una primera etapa coincideix amb la immediata postguerra i serveix de suport en els moments de la creació d'una ideologia que sostingui l'Estat franquista. En aquesta etapa «Destino» acompleix una missió «educadora», de *reespañolización*, en tots els àmbits, de Catalunya, des d'una posició clarament pronazi.

Quan comença a canviar la situació, i paral·lelament a la desvinculació de la guerra europea que intenta el règim, «Destino» inicia un camí diferent: amb l'aliadofília apareixen les primeres mostres de «liberalisme» acompanyades d'una exacerbació de l'anticomunisme. S'ha de destacar que el pretès «liberalisme» és molt discutible; durant aquesta etapa en cap moment no s'oposa veritablement i significativament al règim, sinó a determinats aspectes d'aquest que condicionen les relacions de «Destino» amb la realitat catalana.

5. Dins «Destino» s'opera una manipulació de la realitat catalana que es concreta en la mateixa distribució de la revista: política exterior i cultura, llevat d'algun article escadusser sobre l'actualitat.

L'aspecte social i econòmic de misèria i racionament s'obvia i se supleix

amb una potenciació d'activitats superficials i luxoses (art, moda, vida social, etc.). La repressió política i ideològica del nou règim no hi apareix, com tampoc les activitats de la resistència exterior ni interior, ni les conseqüències directes (exili, empresonaments, etc.) de la pèrdua de la guerra.

6. «Destino» practica una política anticatalanista però no anticatalana. Primer excusant, dins el que és possible, la posició de la burgesia catalana, del seu públic, amb el rerafons d'una defensa de la indústria de Catalunya; després reivindicant un lloc per a aquesta dins la construcció del nou règim, fins arribar a la defensa d'un cert «regionalisme» amb la recreació i potenciació dels tòpics sobre el «caràcter català» (treballador, assenyat, modernitzador, és a dir, reformista) i l'aparició del tema del barcelonisme.

7. Pel que fa a la llengua, «Destino» omet la substitució lingüística en l'àmbit oficial que imposa el franquisme. Tanmateix, la seva actitud, tot i reduir-la als aspectes més folklòrics, és respectuosa i, per tant, és fàcil de trobar-hi certes contradiccions (articles que subratllen la ignorància de l'espanyol de sectors no urbans, declaracions d'inviabilitat del bilingüisme en literatura i la consideració superior de les traduccions catalanes de literatura estrangera per sobre de les espanyoles).

8. Tot i el seu caràcter espanyolitzador, són conscients que provenen d'una tradició diferent de l'espanyola, a la qual no poden renunciar: la tradició catalana contemporània que ha estat suprimida oficialment. «Destino» té, doncs, dues opcions: inserir-se en la tradició espanyola o espanyolitzar la pròpia, tot oferint-la per a la creació d'una tradició comuna, l'espanyola. Opten per la segona.

La fita més important d'aquest «recobrament» i, per tant, manipulació de la tradició pròpia, la constitueix la recuperació del Modernisme: primer com a moviment exclusivament artístic, amb un tractament a mig camí entre l'anècdota i la curiositat (sense oblidar la seva implicació econòmica), que es fa coincidir amb el moviment regeneracionista de la generació del 98, fins arribar a donar-li un abast cultural i, com a tal, susceptible d'esdevenir model a través d'una caracterització de la figura de Maragall. Ara bé, l'aspecte menys reivindicat explícitament, la literatura, és el que els resulta més útil i esdevé un punt cabdal per entendre l'aspecte cultural de la revista. Una tradició literària que ja ha viscut la crisi de la novella com a gènere i en aquest context un debat sobre la modernització de la literatura, tot aconseguint de donar possibles alternatives tant al gènere com a la professionalització de l'escriptor. Tanmateix, les circumstàncies polítiques concretes impedeixen una recuperació total i, alhora, impliquen la necessitat de no parlar del moviment més significatiu d'aquest procés: el Noucentisme, no tant en l'aspecte estètic (en aquest cas no entra en contradicció amb els plantejaments culturals oficials) com per la seva dimensió ideològica i política.

9. Sense referir «Destino» a aquesta tradició literària resulta molt difícil entendre la política cultural menada per la revista, que es pot caracteritzar per aquests quatre punts:

a) Opta per una literatura desvinculada de les estructures del règim i, per tant, inserida en els mecanismes de mercat.

b) Això implica la necessitat de refer una infraestructura cultural: consolidació d'un mercat (Diada del Llibre i preocupació general pel públic), creació d'unes editorials modernes i competitives i la pràctica d'una crítica literària entesa com a intermediària entre el lector i l'obra i, alhora, entre l'autor i els gustos del públic (en aquest sentit, cal destacar l'exercici d'una crítica valorativa, més o menys exigent, que a poc a poc va esdevenint «independent»).

c) Tots aquests esforços conflueixen, l'any 1944, en la instauració d'un

premi de novella, el Nadal, que, a semblança dels premis catalans de pre-guerra, compleixi quatre aspectes fonamentals: estimulació del conreu d'un gènere (la novella), fixació d'uns valors literaris i alhora d'uns corrents determinats, al costat d'una compensació econòmica per als autors.

d) Els seus vincles amb la tradició de pre-guerra arriben fins a l'adaptació dels models novellístics catalans d'aquesta època. Tanmateix, la seva assumptió no pot ser total: dels tres grans corrents de pre-guerra (represa i continuació de la novella modernista, novella psicològica i les temptatives avantguardistes) només en poden recuperar obres concretes vinculades a l'estètica modernista i la potenciació del realisme psicològic, però sense el contingut renovador que aquest corrent havia assolit. Tot plegat representa un rebaixament qualitatiu i quantitatiu força significatiu. Aquesta recuperació també afecta certs models estrangers potenciat durant la pre-guerra (la novella catòlica, principalment), la traducció dels quals, bàsicament a l'editorial de Janés, continua essent una peça fonamental de la seva política cultural.

10. Dins el context general de la situació cultural i literària de l'època és evident la transcendència de «Destino», com una peça important en la normalització de la literatura espanyola dins el marc de la creació d'una literatura moderna i competitiva. A partir del premi Nadal, encara avui dia un dels més prestigiosos de la narrativa espanyola, van ajudar a la consolidació d'un gènere, la novella, que assegura la comercialització i, per tant, la professionalització més o menys aconseguida de l'escriptor.

Comparativament amb la resta de revistes de l'època, «Destino» té una entitat que explica la seva continuïtat al llarg del temps i el seu consum per part d'una societat de vencedors i vençuts. Vista, però, des d'una perspectiva històrica, aquesta revista adquireix una dimensió i una transcendència tan importants que justifiquen una atenció especial. La seva capacitat de sentir-se alhora espanyols i catalans, i d'actuar com a tals, els portà a oferir al franquisme (que no valorà mai aquest oferiment) una assimilació cultural: l'espanyolització efectiva d'una part de la cultura catalana sense la qual no es pot entendre la nostra situació actual.

PILAR CABELLOS i EULÀLIA PÉREZ